

stvari
velikih ali majhnih
ki vedno so daleč
ali preblizu
da jih nikoli ne morem doseči —
sonce ždi v sobi
in prsti so sami
in trudni
in v zraku vonj nečesa
kar mora iti
pa se ne vrne —
med okni samevajo kaktusi
proč od
svojega peska in kamnov
od svoje polne samote
popoldne
in neznatno gibanje ur
včasih kdo ki gre mimo
pozabi na jutri —
steklenost trenutkov
prozornih kot
glasovi...

DOLINA

Evald Flisar

Dolga leta je stal nad podoljem visok bor, o katerem so govorili, da je starejši od treh stoletij. Samotaril je tam, kot da so vsi pozabili nanj. Gozd ob njem so že zdavnaj posekali, na njegovem mestu pa je rasla mladež in se bohotila v gosto grmičevje. Poleg te hostice je bil še bolj velik, kot da je njen praded in varuh. Videli so ga tudi z druge strani podolja, pa s severa, kjer je gričevje raslo v višje vzpetine, in celo z ravnine, z juga, če je bilo jasno nebo. Dolga leta so ga prale nevihte in v burnih nočeh bi nemalokrat izgubil glavo. Ker so vetrovi pihali največ od zahoda, se je v letih utrudil in sklonil krivenčasto postavo nad podolje. Ljudje so v njem videli skrivno znamenje; posebno ob nevihtah v poletnih nočeh je zastrašujoče vihral pred bliskajočim ozadjem. A leta in leta ni strela udarila vanj. In ljudje so rodili legendo:

ko bo vroča roka iz nebes raztelesila samotarja ali se ga bo dotaknila nevredna človeška roka, bo prišla nad podolje nesreča. Legenda se je razpletla in šla iz roda v rod. Za drevo so plačevali maše in ga po božje častili. Kdor je šel mimo, je čutil morečo slovesnost v kosteh in vsak je najraje pospešil korak. Vera v čudežnost bora se je iz roda v rod krepila, namesto da bi usihala, kajti otroci so jo sprejemali od staršev v tistih letih, ko so najbolj dovzetni za čudežno, pravljično — in kdor se kot otrok navzame vere, jo bo nosil v sebi vse življenje, ne da bi se tega zavedal.

Legenda se je ohranila do današnjih dni in je med prebivalci podolja močno razširjena, kar zveni morebiti čudno. Če hočemo to razumeti, moramo iti še na področje, ki nima z našo resnico nobene bistvene zveze, vendar samo na videz — lahko bi ga zanemarili in šli dalje, a z njegovo pomočjo nam bo marsikatera stvar, ki se bo dogodila, bolj jasna. Med ljudmi te doline je namreč silno razširjeno praznovanje, in ne le med starimi ljudmi iz preteklega stoletja, kar bi človek še razumel; prevzeli so ga tudi mladi in ga razvijajo naprej. Lahko bi imeli pomisleke: da živimo pač v dvajsetem stoletju, da smo tako rekoč na vrhu civilizacije, nepismenih ni več, pa to in ono... in kako potem ne bi valovi modernega življa, pa čeprav neznatni, pljusnili tudi do kmetištva v še tako oddaljeni dolini!? Saj tudi nekateri naši pisatelji silno vneto pišejo o kmetištvu, ki da je edina zdrava sila v naši družbi, elementarna, in tako dalje... dokazov nič koliko, in po vsem sodeč mora biti naša praznoverna dolina nekje na koncu sveta, obdana od nepremagljivih gora, da niti veter iz velikega sveta ne more zapihati vanjo. Toda stvarjem moramo pogledati globlje v oči, če hočemo videti, kaj se v resnici dogaja. Kajti mi nismo zanesenjaki, ki bi nas ljubezen do kmetištva preslepila, da bi v njem videli idilo, da bi se postavljali pred imaginarno množico in jo oznanjali kot zdravo korenino sveta. Resnici na ljubo moramo namreč povedati, da ni ta dolina niti malo na koncu sveta, da je čisto navadna kmetiška dolina, kakršnih je pri nas nešteto (beseda nešteto je seveda pretirana, saj naša dežela ni tako velika, da bi lahko v zvezi z njo uporabljali tak izraz). Dolina leži blizu mesta in za to mesto pravijo, da je sodobno razvito in sodobno usmerjeno; tu so tovarne, šole, prosvetni delavci, tiskarna, lokalni časopis, narod je bolj ali manj živ, kino ima na razpolago, televizorje, in lahko vidi, kaj se dogaja po svetu — knjig pa nihče več ne bere, kajti knjige so se narodu zamerile, kar pa je nov dokaz, da se ljudje oprijemljejo sodobnega načina življenja. Iz mesta vodi cesta v našo dolino in po cesti pelje avtobus vsak dan dvakrat dol, dvakrat gor: šolarji, delavci se vozijo v mesto in nazaj, in kmetje gredo po opravkih. Ob

nedeljah se cijazi po dolini potujoči kino, mladina leta v izobraževalne krožke, radijske sprejemnike imajo, celo traktorje nekateri, ki so bili v Nemčiji — skratka, tako živi ta kmetiški narod.

In tu naj bo doma praznoverje...?!

Na zunaj je videti vse izredno dobro, presenetljivo, a v ljudeh živi nekakšna tradicija, ki jim določa drugačno podobo, kot bi jim človek določil po videzu. Storili bi napak, če bi z učenimi besedami razlagali ta svojevrsten pojav, ki ga doslej vendarle še nihče ni resno vzel. Raje se obrnimo na človeka, ki nam bo to pojasnil s primernejšimi besedami. Na bregu, ki sodi prav tako v območje podolja, živi kmet z imenom Geder. Ta človek med ljudmi ni priljubljen, čeprav se od drugih nikakor preveč ne razlikuje. Ljudje ga nimajo čisto za svojega in nekakšen strah čutijo pred njim, nekaj skrivnostnega vidijo v njem. Če govorimo o priljubljenosti, je to za kmetiške odnose neprimerna beseda, kajti v podolju ni človeka, ki bi bil lahko priljubljen. Kdor bi storil dejanje, ki naj bi ga v očeh drugih povzdignilo, bi postal predmet zavisti. Vendar na kmetih sploh ni mogoče storiti dejanja, ki bi človeka povzdignilo v očeh drugih. Predvsem človek ne more storiti duhovnega dejanja, pa bodi to dejanje takšno ali drugačno. Vse je strogo določeno, vse ima pravadne meje. Kdor se vrne iz Nemčije, kjer je dneve in noči garal, pa razdeli med sosede nekaj tretjerazrednih cunj, ki jih je bajé tam pokupil, o tem gre glas v vse vetrove: ljudje ga poznajo, govorijo o njem, kjer morejo in kadar morejo, toda vsakomur je žal, da ni na njegovem mestu. In če govorimo o priljubljenosti, moramo pač priznati, da ni ta človek niti malo priljubljen, nasprotno: ne vidijo ga radi, kajti ves čas jih spominja na svoj denar — pri tem pa jim zavest, da tega denarja nimajo oni, povzroča neznosne muke. Če kdo javno kaj kritizira in je predrzen, pa se kje na občini upre, če je torej kdo manj strahopeten kot vsi drugi, ni v njihovih očeh noben junak, kje neki, tepec je: in če ga potem pritisnejo, se mu škodoželjno smejejo, češ, zdaj pa imaš, močnega si se delal. Ti ljudje se mrzlično veselijo vsake nesreče svojega bližnjega, vsakomur so nevoščljivi, ki ima merico pšenice več kot oni sami: in niti župnika ne spoštujejo, kar bi navsezadnje vendarle bilo razumljivo. Ženske mu sicer nosijo darove, pomagajo mu tako in drugače, hodijo k mašam, a zanje je samo figura, utelešenje zakonite tradicije, zanje sploh ni človek. Zato nimajo do njega nobenega odnosa, v njem vidijo nekaj samoumevnega, kot je samoumevno, da zori pšenica poleti ne pa jeseni. Potemtakem smo storili napak, ko smo rekli, da Geder med ljudmi ni bil priljubljen, kajti priljubljen vobče ni mogel biti. Ljudje so ga radi vlačili po jeziki, drezali so v njegove osebne razmere, raznašali so čenče, obenem pa so se ga bali, najbrž zato, ker

se je do njih zmeraj vedel oholo, zviška, največkrat pa se zanje ni zmenil. In v vsakem oholem človeku, pa naj bo ta oholost takšna ali drugačna, kmet takoj vidi nekaj višjega, nekaj močnejšega — in s tem ga že sovraži, ker čuti, da se ga boji.

V tistem času, ko se začne dogajati naša resnica, stoji Gederjeva hiša na bregu, precej na samem, stara je in s slamo krita. Odkar mu je pobegnila žena, živi čisto sam, sam obdeluje zemljo in se hrani, večkrat pa izgine za mesec ali dva — in ljudem nikdar ne uspe odkriti, kod se potika. O tem, zakaj mu je pobegnila žena, krožijo po dolini najrazličnejše čenče. Govorijo, da jo je pretepal, da mu je bila dekla, drugi namigujejo, da »ni mogel«, da so »mu ga odrezali, ko je bil še majhen«, nekateri pa vedo povedati, da jo je sam nagnal, in podobno. A resnice nihče ne pozna. On molči kakor zemlja in zmeraj, ko v pogovoru kdo namigne na to, zagrozi, da bo udaril, če bo kdo preveč siten. Tako ljudje pozabijo, da je imel ženo, kajti hitro jim vzbudi živčno radovednost s samotarskim življenjem. A kot zmeraj: nihče ne ve nič, popolnoma nič: ta človek je leglo strahu in skrivnosti. O kmetištvu in o ljudeh v dolini ima samosvoje mnenje, ki ga ne obeša na veliki zvon. Le na hipe se s kakšnim človekom razgovori. Njegove besede o kmetištvu niso cinične, kajti kmečka narava ne doseže cinizma, so pa elementarne in grobe. Nekoč govori novinarju iz mesta...

...vi se borite za nekakšno kmetijstvo, ali ne vem kaj še vse... da vam povem, sprevidel sem sam, in ne smete mi zameriti, vaši načrti so vedno lepi, toda dejanja, ta so pa zmedena... Ne mislite, da imam kaj proti komu in podobne reči... toda glejte, še pred leti, dobro pomnim, ste ustanavljali zadruge... kakšen krik je bil to... vsi v zadrugo, v skupno delo... obdelava bo boljša... no, prosim vas... vse skupaj je začel hitro jemati vrag, to ste videli na lastne oči... pa spet na novo... kmetom več svobode, kmetom več možnosti, več spodbude, da bodo raje delali... naj si kupijo traktorje, vrag jih vzemi... oprostite, kje je tu rit in glava, tega ne razumem in ne bom razumel... A to je vaša stvar in naj bo, kajti kje je politika, povejte mi, ki ne dela oslarij... toda glejte, to kmetijstvo... to, kar hočete napraviti iz kmetijstva, so sanje, kajti iz kmetijstva ne morete napraviti ničesar... to, kar živi v tej dolini, je gnoj, smrdljiv gnoj in gnoj ostane... čudno me gledate, morda mislite, da klevetam, da se delam boljšega... ne, človek, kmet sem tudi sam, med kmeti živim, poznam jih kot svojo rit in nihče me ne bo prevaral, nobene lepe besede, nobeno zanesenjaštvo, prav nič... Kmetje so topi, vam se to ne bi smelo zdeti čudno, ko ste človek iz mesta... kot nekakšni stroji delajo samo to, kar so delali njih očetje in pradedje... pokažite jim kaj novega... in kaj se bo zgodilo... pri-

jazno vas bodo pozdravili, misleč, da je to njihova dolžnost... ker drugače se jim lahko kaj pripeti... v vašem predlogu pa bodo že videli pritisk nekakšne oblasti... kakor hitro ne bo zanje nobene nevarnosti več, vam bodo pred nosom zaprli vrata... In za zaprtimi vrati ves čas živi, ta hlodovina... trdno so prepričani, da je bil svet na vekomaj takšen, kakršnega vidijo oni, in vsa njihova kmečka modrost, bog se usmili, leži v svetih besedah: česar se je moj oče držal, se bom držal tudi jaz... In to je, človek, razumite, najbolj prekleto, da je za te kmete važno samo to, da se *držijo* nečesa, ne briga jih pa, kaj je to, česar se držijo... važnejši je zanje gnoj kot pa to, ali je gnoj dober ali slab... saj razumete, nerodno sem povedal... a ti ljudje so mrtvi, kaj bi z njimi... še zmeraj vidijo nad seboj nekakšno od boga postavljeno oblast, ki jo obrekujejo doma, v varnem kotu, ko pa pride ta oblast pred njihove oči, so tiho kot riti, kajti strahopetnost je poglavitna lastnost teh ljudi... pa nevoščljivost, pa klevetanje... to je ves kmetiški svet, nič več... zemlje ne znajo obdelovati, pravijo pa, da slabo rodi, kriva je slaba letina, reveži so, od boga kaznovani, država je zanič, drugod je bolje... to je gniloba, tu se ne da pomagati... kajti to je gnoj, bolj ga razkopavaš bolj smrdi...

Ob drugi priložnosti govori z župnikom...

...gospod župnik, če govoriva o veri, vam moram priznati, da ne verujem v boga... hočem reči, ne verujem v boga te cerkve... hočem reči... ne razumite me napak... zdi se mi, da je bog, toda bog je nekaj drugega, kot pravite vi in sveto pismo... mislim pa, da se kljub temu lahko pogovarjava o veri, da se ravno zavoljo tega lahko pogovarjava... kajti če bi jaz veroval v vašega boga, bi lahko opravila v cerkvi... kaj pravite... hočem reči, gospod župnik... Glejte... ta naša dolina... nikakor mi ne gre iz glave... njeni ljudje tudi ne... ali mislite, ali ste prepričani, lahko iskreno iz srca potrdite, da vsi ti ljudje, ki ste jim danes maševali v cerkvi, verujejo v boga?... No, to je čudno vprašanje, vi boste rekli, da je brezbožno vprašanje... toda jaz imam misel... taki misli se pravi menda teorija, to sem nekje prebral... teorijo torej imam, da vsi ti ljudje v boga ne verujejo, da verujejo samo v navado te vere... da pa to niti vera v navado ni, ampak linija najmanjšega odpora... da pač molijo in hodijo v cerkev samo zato, ker je pač tako, ker so to delali že njihovi očetje in dedje... in tako delajo povsod... ti ljudje ne živijo, gospod župnik... ti ljudje so, ker je navada, da so, in so tako, kakor je navada, da so... to je nekoliko čudno rečeno... ne znam tako kot vi, gospod župnik... a glejte, danes sem bil v cerkvi, za spremembo sem bil v cerkvi... in gledal sem te ljudi... tam so stali mladi fantje, ki so se med vašo pridigo smejali... oprostite, videl sem na lastne oči,

in gledali so dekleta na oni strani... dekleta so se delala, kot da ne čutijo teh pogledov, a zardevala so... in dobro vem, kaj mislijo ta dekleta v cerkvi... oprostite, morda je nespodobno, a jaz vam povem, kar mislim... ta dekleta mislijo v cerkvi prav tako kot fantje na tiste zadeve, no... saj razumete, ne bi rad izrekel besede... kako bi se... na to mislijo... kajti to kmetištvu, gospod župnik, dasiravno je takšno topo, silno rado dela te stvari... in prosim vas, kje je tu misel na boga... Ali stare ženice, ki so klečale v sredini... tem bi človek še najraje prizanesel... a če smo odkriti, vse te ženske, stare in mlade, zakaj gredo v cerkev... vse to je solzna navadica... Naj vam povem, gospod župnik... ženo sem imel... ljudje govorijo to in ono, a naj bo... vi veste in jaz vem, kako je bilo, vam se je prišla spovedat, morda je povedala drugače, kot je v resnici bilo... a jaz vam bom razložil to njeno navado... to ni bila vera, to je bila verska navada... in same različne stvari so to, gospod župnik... Dolgo, skoraj do konca me je silila, naj grem v cerkev... dopovedoval sem ji, da pač v boga ne verujem in bi torej bil greh, če bi šel, ona pa... pomislite... ja, ti veruj ali ne, toda kaj bodo rekli ljudje, vsi gredo, pa bi lahko še ti, kot tvoj oče... zakaj bi delal nekaj drugače kot vsi drugi... ko bi videl Mataja, kako gleda v oltar, pa je drugače divjak... no, prosim vas, trda je bila v to navado... prav trda... prosim, in dalje... v petek nismo jedli mesa, ker tako in tako, to je navada in predpis... a potem se je menda reklo, vi ste pridigali, da je to ukinjeno... cerkev je rekla, da ni greh, če se v petek je meso... a zdaj se je ona obrnila proti cerkvi, pomislite, in je rekla: mi bomo to držali, ker smo doslej držali... prosim vas, gospod župnik... kje je tu bog, kje je tu vera... ali je moja žena vedela, kaj je to bog, kaj je to vera? ... in moja žena, gospod župnik, to je ljudstvo te doline, ker to niso ljudje, to so predmeti, s katerimi se igra neka navada, in ta Navada je menda bog... in še nekaj vam povem, gospod župnik... moja žena je verovala v duhove, v skrivna znamenja, v coprnice, v strahove, v potujoče luči in podobno... to je, gospod župnik, praznoverje, vi to dobro veste... in jaz sem svoji ženi dostikrat rekel: čuj, ti veruješ v boga, kako moreš potem verovati v strahove in v žive luči... to je vendar krivoverstvo... a ona meni, da sem jaz kalvin, da me ima vrag v posesti... skratka, človeku, ki ga drži navada, ne moremo razložiti ničesar, ker tak človek menda nima več pameti ali kaj, bogsigavedi, jaz si tega ne znam razložiti...

S kmeti govori zelo redko, le včasih se napije in jim odbrenka v oči vse svoje misli. Seveda ga jasno ne razumejo, a tisto, kar njih same lovi za vrat, takoj dojamejo. In mu vračajo...

...ti, Geder, praviš, da je kmetištvo gnoj, in praviš, da smo leni in strahopetni... pa nam povej, kako si ti drugačen, ali nisi ti morda slabši od vseh... zmeraj se postavljaš nad nas, a kaj si ti naredil, kdo si in kaj imaš, da smeš to... hiša se ti podira na štirih koncih, to se vidi s ceste, eno kravo imaš, ki kaže rebra, svinjo pozimi kupiš, če jo hočeš zaklati, ker doma je nimaš, kokoši so ti pocrkale, po njivah ti raste plevel... umazan hodiš... bog s teboj, Geder, ti govoriš o gnoju, sam si pa največji gnoj, žena te je zapustila in pobegnila...

Tu se navadno ustavi, kajti kakor hitro se kdorkoli zagovori in omeni Gederjevo ženo, zaropota pest po mizi. Na očitke pa zmeraj odgovarja, da so stvari, ki jih topim kmetom ni mogoče povedati, ker jih tako ali tako ne bi razumeli. Toda ker mu vedno znova očitajo iste stvari, se ne pogovarja rad z njimi. Ob večerih prebira v svoji hiši na bregu nekakšne knjige, ki jih privleče bogveodkod, in nihče ne ve, kakšne so te knjige. Stare ženske šepčejo, da so to črne bukve in da ima Geder v oblasti skrivne sile; sleherno zlo, ki zadene dolino, da pride od njega.

In tako dalje.

Vidimo torej, da je babja vera kljub civilizaciji še mogoča, in približno že tudi vemo, zakaj je mogoče, če vzamemo Gederjeve besede vsaj malo resno. Da se nam coprniska vera v čudežni bor ne bi zdela preveč nenavadna, si oglejmo še nekaj primerov coprnjaštva. Seveda ni naš namen, da bi zbirali podatke, primerjali, zapisovali, da bi se šli zgodovinarje in zbiralce bajk, kajti pripovedovati vendar nočemo bajke, ampak resnico. Vendar se ta resnica začenja z babjevero in se v okvirih babjevere tudi dogaja. Torej smo upravičeni, da si te okvire nekoliko ogledamo. Ne bomo se spuščali v podrobnosti, skušali si bomo izbrskati zrno babjeverstva. Kako so si ljudje te neobičajne stvari izmislili, kako so se spreminjale, kako so se širile, to je težko odkriti, in kolikor je bilo mogoče, so nedvomno že odkrili naši prizadevni možje in zapisali v knjige. Res je, da je babjevera še zmeraj najzanimivejša pri starih ljudeh: pri novem rodu pa se že presnavlja in sprevača, nekatere stvari izginjajo in na njihovo mesto prihajajo nove, ki so morda bolj v skladu s časom, ali bogsigavedi. A to je že stara resnica, da se iz roda v rod spreminjajo le našitki slepega verovanja, obleka pa ostane ista. Seveda se pri takšnem spreminjanju našitkov marsikdaj tudi obleka razblini, a to le v posameznih primerih. Pri tisti pripovedi na primer, ki govori o kmečkem mladeniču, kako je prinesel s pokopališča križ, ko pa ga je nesel nazaj, so pred njim iz zemlje zrastle duhovi in je umrl — pri tej

pripovedi so dolgo igrali glavno vlogo duhovi; a glej si ga, novi rod je zgodnico prikrojil po svoje: ko je mladenič prinesel križ nazaj na britof, ni bilo nikjer nobenih duhov, samo nepreviden je bil; ko je križ zabodel v grob, si je pripel predpasnik in potem ni mogel proč, kar je razumljivo, tedaj pa se je resnično tako prestrašil, da je umrl. Tu se je babjevera že razgubila in ostala je resničnost, ki sicer diši po nenavadnem, a samo zato, ker so takšni dogodki redki.

Nekatere oblike babjevere pa ne morejo kar naenkrat izginiti in tudi njihovi našitki se ne spreminjajo tako gladko. Da hodijo po svetu duhovi umrlih, da se pojavljajo čudna znamenja, to marsikdaj ne vzbuja smeha, ampak lahko tudi las postavi pokonci. Vsi ljudje so pač prepričani, da bo zanesljivo nekdo umrl, če se oglašča mrtvaški ptič (nemogoče je odkriti, kakšen ptič je pravzaprav to in kakšno je njegovo pravo ime), ali če se oglašča čuk, prav tako pa lahko oznanja smrt pes, ki ponoči žalostno tuli. Ta vera se ne more preživeti, kajti po vsakem znamenju resnično nekdo umre in s tem dobi vera potrdilo. A dogajajo se tudi hujše stvari, ljudje v dolini jih poznajo na kupe. Stari Pavlek na primer često pripoveduje, kako je bilo, ko je umrl njegov brat v sosednji vasi. Ležala sta z ženo, bilo je okrog enajstih ponoči, ko se naenkrat s strašnim žvenketom razleti steklo pod omaro (tam sta imela namreč steklo za nova okna). »Slišiš, žena,« pravi Pavlek, »steklo je šlo.« A ko sta šla naslednji dan pogledat, je bilo steklo celo, takšno kot prej. Opoldne pa sta prejela novico, da je ponoči umrl Pavlekov brat. No, in podobne reči: stara Nancaška, o kateri je bilo sicer splošno razširjeno, da je coprnica, je v noči, preden so ji ubili sestro, naletela nanjo doma na podstrešju, čeprav je živel sestra v oddaljenem kraju. Vlekla se je v slamo in govorila, da bi se rada skrila, ko pa je Nancaška stegnila roko proti njej, da bi se je dotaknila, se je razblinila. In potem je prišla novica, da je bila umorjena. Ko je Nancaška izvedela za njeno smrt, je začela blodno govoriti, hodila je okrog in se obtoževala, da je kriva njene smrti, kajti če bi jo bila takrat skrila, bi jo bila rešila. Drugod je trkalo po oknu, preden je umrl kdo od bližnjih, ali pa so se na podstrešju kotalili orehi, če so imeli orehe; na tisoče je bilo tašnih predsmrtnih znamenj in vsi so vanje verjeli. To seveda ni bila fanatična vera, nobeno čaščenje, a kdor je slišal o tem, se je na dnu srca zgrozil in zazdelo se mu je, da je to čisto mogoče. S tem pa je nehote že verjel v resničnost skrivnih znamenj, čeprav tega ni glasno izrekel in se niti zavedal ni. Ob vsakem odločilnem trenutku pa je reagiral, kot da verjame, in ves čas je dopuščal možnost, da tudi sam doživi kaj podobnega. In celo v ljudeh, ki so bili izobraženi, ki so javno govorili

proti vsem in vsakršnim onstranskim silam in so te znake razlagali s psihofizičnimi vzroki, je nekje globoko vendarle tlela iskra babjevere, ki je niso mogli uničiti.

In potem je to coprnjaštvo kar na lepem dobilo učinkovito oporo. V dolini je živel kmetijski tehnik, zelo napreden mlad mož, v cerkev ni hodil niti skrivaj, široko se je smejal babjeveri na kmetih, ki se je bila razpasla tudi med vaškimi učitelji, tedaj pa ga je na lepem »udarilo«, kot so rekli ljudje. Z njim je bil kmet Matajko, ki je pozneje raznosil vso stvar po dolini. S kmetijskim tehnikom sta šla pozno ponoči iz neke ravninske vasi v hribe. Zgoraj, že precej visoko, se je začel gozd, pred njim na desni strani pa je bilo vojaško strelišče. In ko ti gresta med njivami že proti gozdu, se tehnik šali: »Kaj praviš, Matajko, če bi zdaj prišli strahovi, koga bi prej odnesli, tebe ali mene?« Matajko ni rekel na te besede nič. Kar na lepem pa se je pojavila spodaj na strelišču luč. »Gospod tehnik, luč!« je baje rekel Matajko in obstal. A ta hip jo je zagledal tudi tehnik, ki je vzdrgetal. »To so vojaki, gotovo so podnevi kaj izgubili, pa zdaj iščejo,« je prepričeval oba, in Matajko je pozneje pripovedoval, da mu je glas trepetal, pa je še njega, Matajka, postalo strah. Z odrevenelimi nogami sta šla naprej. Tedaj se je luč dvignila, povzpela se je nad drevje in začela počasi krožiti nad gozdom. Tehnik je zgrabil Matajka za roke: »Kaj vidim, Matajko, kaj je to, kaj je to:« — »To je luč, gospod tehnik,« je dejal Matajko. Ta hip se je luč v zraku razpočila in ugasnila. Potem, je pripovedoval Matajko, sta se prijela za roke in stekla. In ko sta pritekla do gozda, v katerem je ves čas ležala grobna tišina, je znenada privršal skozi krošnje tako močan veter, da je drevje zastokalo. In znova je vse utihnilo. Kako sta pritekla skozi gozd, nista vedela. V vasi sta planila v prvo hišo, bila sta krvava od drevja in grmovja, skozi katerega sta divjala, tehnik se je zgrudil in srce mu je slabotno bilo. Glas o dogodku se je širil kot požar. Ljudje so trdili, da ni mogel biti privid, saj sta luč videla oba. Deželni zdravnik je izrazil domnevo, da sta pod vplivom alkohola in strahu z nehoteno sugestijo tako stopnjevala drug drugemu strah in obliko strahu, da sta imela oba enak privid, kar se da z medicinskega stališča razložiti in dokazati, vendar pa on nikakor ni strokovnjak in je to vse, kar lahko pove. Ljudje so bili seveda prepričani, da zdravnik mora nekaj takega reči, v obrambo svoje vede, verjeli pa mu niso. Matajko se je sicer hitro potolažil in strah ga je minil, tehnik pa se je zaletel v cerkev, padel pred boga in pred župnika, spokoril se je in spovedal, nato je nekaj mesecev živel čudno samotarsko življenje, lepega dne pa je izginil in nihče v dolini ga ni več videl. Župnik je baje dolgo razmišljal, kaj naj

stori, končno pa se mu je zdelo najboljšo, da izrabi dogodek v prid vere. S prižnice je oznanil, da je bog poslal odpadniku oznanilo, kot svarilo in kot pomoč obenem, da se je vrnil k njemu. Tako se je po čudnem naključju zgodilo, da je ravno cerkev, o kateri je vendar znano, da zavrača coprnštvo in babjevero in privide kot nekaj bogu nasprotnega, kajti čudeže dela samo bog in bog vendar čudežev več ne dela, sploh pa ni tako nepremišljen, da bi se razodeval ljudem v podobi strahov, čudnih znamenj in potujočih luči... da je ravno ta cerkev opravičila strahove z božjim izvorom in tako podprla sovražnika božje vere, praznoverje. V tistem trenutku je šlo župniku le za to, da čimveč ljudi privabi v cerkev, in to se mu je v resnici posrečilo. Toda ljudje so prihajali v cerkev zaradi praznoverja, ne pa zaradi boga.

Za povezanost praznoverja in cerkve je v dolini še veliko primerov. Tudi coprnice iščejo v cerkvi, in to kar med službo božjo. Kdor hoče odkriti, katera med ženskami je coprnica, mora trinajstega decembra, na svete Lucije dan, pripraviti koščke lesa iz drevesa, ki nosi ime moškega spola (hrast na primer, bukev ni dobra). Koščkov mora biti enajst. Vsak dan pred sončnim vzhodom mora pribiti po en kos k ostalim, tako da napravi do svete noči klečalnik: nato gre z njim k polnočnici in pri zadnjih vratih poklekne nanj. In pri povzdignjenju se bodo vse ženske, ki so coprnice, ozrle vanj. Potem pa mora pobrisati na vrat na nos in naglo zleteti čez cestno križišče ali tekočo vodo, sicer bo po njem. In vsa dolina ve povedati, da je živel njega dni, ni še dolgo tega, Štefanov Franc, ki si je privoščil to šalo. Hotel je odkriti, ali je njegova žena coprnica: tako se mu je namreč ves čas dozdevalo. Pa ti je res napravil tisti klečalnik in ob polnočnici pokleknil nanj. Pri tem je gledal, ali se bo žena ozrla. O dogodku, ki je sledil, so mnenja zelo različna, a nekaj je čista resnica: žena se je res ozrla in takoj nato ga je obšla tolikšna groza, da ga je kar odneslo iz cerkve, pa navzdol proti vasi, kjer sta se križali dve poljski cesti. In komaj je bil na križišču, je iz teme privršala ogromna črna kobila, se bliskovito vzpela pokonci in udarila s kopiti po njem, nato pa zahrzala v noč. Naslednji dan je umrl. In ljudje vedo povedati, da se je tisto noč njegova žena spremenila v kobilo in pridivjala za njim, nekateri pa zagotavljajo, da se je žena v cerkvi res ozrla, a samo zato, ker ubogi klečalnik ni vzdržal njegove teže in se je s treskom sesedel, takrat pa da se ni ozrla samo njegova žena, ampak vsa cerkev. O kobili pa vedo natančno povedati, da je bila last Lesnega Jožija in zelo razdražljiva; Lesen Joži se je ravno

na sveto noč, bog mu grehe odpusti, napil in je nekaj pretepal to kobilo, ta pa se je utrgala, ga odsunila in planila iz hleva pa po cesti navzdol. Naj bo tako ali drugače, ljudje so vseeno prepričani, da so Štefanovega Franca ubile višje sile. Žena je bila po njegovi smrti dolgo osovražena in zanemarjana, dokler ni od žalosti tudi sama umrla.

A babjevera ne vsebuje samo strahov, coprnice in potujočih luči, kajti to bi vendarle bilo prehudo. Zato si oglejmo še nekaj milih plati te ljudske vere, ki pa so bolj ali manj že znane širnemu svetu in se bomo torej morali truditi, da jih ne bi preveč ponavljali. Te mile stvari so *resnično mile in nedolžne, drugače jih ne moremo imenovati*. Recimo: da bo vse kote, kamor ob svečnici posije sonce, isto leto še zamedel sneg. Ali pa: če sveti Matjaž najde led, ga razlomi in raztali, če pa ga ne najde, ga napravi. In podobne reči v zvezi z letino, s pridelkom, z vremenom. Otroka, ki ima ob rojstvu lep obrazček, spremlja nevarnost, da ga kdo z radovednim pogledom začara in se potem suši in hira. Da se to ne bi zgodilo, vzame babica oglje iz peči, se postavi nad korito z vodo, žebra čudne besede in vsake toliko časa spusti košček oglja v vodo. Tako odžene coprnice. In ko na deželi zakoljejo svinjo, pa mesar soli meso, se to dogaja svečano: na mizo si položi križ, razdevlje po njem prav tako oglje in ves čas svojega dela molči, kajti če bi izrekel le besedo, bi meso postalo črvivo.

Pa tisoč in tisoč podobnih reči.

A naštevanje bi hitro postalo dolgočasno, saj ta babjevera, kot smo že povedali, ni naš namen. Kolikor pa je namen bila, smo ga bržčas že dosegli: prodrli smo v jedro, v katerem se bo dogajala naša resnica. Ko smo v začetku začeli govoriti o legendarnem boru, je utegnil marsikdo posumiti, da bomo pleteničili romantično pripoved, kjer bodo nastopale skrivne sile kot gonilno kolo, in ta sum je bil delno upravičen, kajti koliko takšnih knjig se danes širi po svetu! Toda neogibno je bilo, da smo najprej potrkali na vrata doline, ki se bo v njej vse dogajalo. Videli bomo namreč, da si bodo ljudje nekatere dogodke razlagali s pomočjo babjevere, kar pa nikakor ni nepomembno, zakaj mi bomo skušali te dogodke pojasniti nekoliko drugače; seveda ne z medicinskega, pravnega ali psihoanalitičnega stališča, kajti nam vendar ne gre za resnico v rezultatih, ampak za resnico, ki se dogaja. In ker se ta resnica dogaja pred kulisami babjevere in ljudskega mnjenja, se kulisam ogniti nismo mogli. Pri bežnem ogledu doline pa smo pozabili nekaj silno pomembnega. Kajti prav v tej dolini, v gozdičku pod bregom smo spregledali cigansko naselje. In za cigane, čeprav jih je malo, nikakor ne veljajo oznake, ki smo jih pravkar izrekli za kmetištvo.

Mnogo se je pri nas že zapisalo o ciganih, o njihovem izvoru, o preseljevanju, o življenju pa o splošnih lastnostih ciganskega značaja. Čeprav bi na tem mestu hoteli govoriti o tem, ne bi mogli povedati ničesar novega. Navsezadnje pa ni naš namen, da bi brskali po socialnih koreninah ciganskega življa, ki je v naši dolini in v neposredni okolici zelo razširjen, kajti to so nekateri vrli možje že storili, celo z večjim ali manjšim uspehom. Neki naš rojak je menda, če se prav spominjam, za cigane celo zahteval položaj narodne manjšine, medtem ko si je večina drugih prizadevala in si še prizadeva, da bi pojem ciganstva kar izbri- sili, da bi ta živelj zlili v kmečko ali delavsko kri, da bi ga torej naša družba vsrkala in preobrazila. Ti dve prizadevanji sta korenito trčili z glavami, cigani pa so se izmaknili. Na vnemo in skrb, ki sta jih zne- nada obdali, so gledali s spoštovanjem in so bili celo pripravljeni, da pripomorejo k takšni ali drugačni preobrazbi. Ta pripravljenost je bila vsekakor samo načelna.

Pri ciganih namreč ne smemo prezreti pomembne lastnosti. Če vam cigan danes obljubi, da pride jutri žet pšenico, misli z obljubo popol- noma resno — toda naslednji dan se lahko zgodi, da ne pride. Ne smete mu očitati, da se je zlagal, kajti ko se je zaklinjal, da pride, je bil njegov namen trden — toda od prejšnjega dne se je marsikaj spremenilo... sonce je zatonilo, mesec je prejadral nebo, znova je sonce vzšlo, veter je pihal... in cigan misli z vremenom, giblje se, kot se giblje narava. Tradicija pradedov sega tisočletje nazaj in gospodari z njim in z njegovo krvjo. Njegova dejanja so odvisna od naključja, od trenutnih prebliskov, zato na svetu ni stvari, ki bi se je cigan trajno oklenil... z izjemo glasbe, seveda. A tudi v glasbi ne pozna fanatizma in ustvarjalnosti, glasba mu je le del tradicije in neogibno sodi v njegov način življenja. Temu načinu pravijo vrli kmetje lahkomiselnost in lenoba, toda izrazov ne gre kar tako razmetavati, kajti za videzom vsake stvari se skriva resnica, ki je običajno drugačna od videza. Pravi cigan je žrtev svoje krvi, kakor mu polje, tako se giblje, tako misli. Pri izrazu »pravi cigan« naj poudarimo, da je degeneracija cigane vsekakor zajela, in to v veliki meri. Mladim ljudem je civilizacija že izpila vročino krvi, tako da so pravi cigani, tipični cigani danes zelo redki. Pri teh civiliziranih ciganih pa seveda moramo poudariti, da so se naučili ene same nove lastnosti: znajo se krotiti. Krotiti toliko, da vztrajajo pri enem delu dalj časa, da se tu in tam prilagodijo, da postanejo tu in tam celo vrli meščani. A pod vsiljeno hladnostjo se vendarle včasih prebudi stara kri in pljusne na prosto, tako ali drugače, in tej krvi se ne more cigan upreti z nobenim razumom, z nobeno izobraženostjo.

Zakaj so dedni sledovi v ciganski duševnosti tako močni, zakaj ima njihova kri tako globoke korenine, na to seveda ne bomo skušali odgovoriti, saj se doslej, kolikor nam je znano, še nihče ni lotil tega problema, da bi ga znanstveno raziskal. Morebiti — in to je resnično samo morebiti — lahko izhajamo iz tega, da so otroci, ki se rodijo iz krvi sorodnikov, močnejše dedno obremenjeni in je njihov psihofizični ustroj nasploh neobičajne vrste; za cigane pa je znano, da so še do nedavnega živeli v večji ali manjši promiskuiteti.

Ne moremo se spuščati v obširno raziskovanje teh problemov, za-dostuje nam ugotovitev, da je nomadska dediščina krvi nezlomljiva in lahko razruši ter razlomi še tako močno intelektualno skorjo, ki jo človek povezne čeznjo. Zato so se vse pogodbe, ki so jih cigani podpisali z dobrimi nameni naših prizadevnih mož, izjalovile. Cigani so še zmeraj nekaj nepojasnjenege, nekaj nedefiniranega. V vseh poskusih, s katerimi so hoteli razciganiti cigane, je bilo bržčas preveč birokracije, preveč lažne npravstvenosti in premalo zvitosti. Po vojni so jih izselili v Banat in v Bačko, tam so jim dali polja, »v roke so jim stisnili boljše življenje« — in kaj se je zgodilo: prvič v zgodovini se je nomadov lotilo domotožje ... ni še minil teden, pa so bili spet na svojih domovih, kot bi imeli v tej revni zemlji zakopan zaklad. In rekli so, da jih noben vrag več ne spravi od tod. Tako se je preselitev neuspešno končala in vobče so se neuspešno končali vsi poskusi, da bi ta živelj takó ali drugače civilizirali. V nekem ravninskem ciganskem naselju so postavili javno stranišče, kajti med hišami je pač nekolikanj preveč smrdelo, in kaj se je zgodilo: dve družini sta razbili in prebili nekaj desak in se vselili v to stranišče, in stranišča več ni bilo.

Godile so se najrazličnejše čudne stvari, ki jih ne bomo naštevali, a nekaj je povsem jasno: cigani se povsod, kjer jih hoče kdo civilizirati, podzavestno umikajo, po drugi strani pa sami od sebe rinejo v civilizacijo, vendar povsem po svoje. Vsi poskusi, da bi jih razciganili, da bi jih prelili v meščansko ali kmečko družbo, so se izjalovili, zato se jih dandanes nihče ne loteva več. Cigani živijo samosvoje življenje. Razumljivo je, da terjajo zase veliko pravic, in to zelo vneto, celo več pravic bi radi imeli kot vsi drugi ... obenem pa se oprijemljejo svojega načina življenja kot utopljenčji korenin.

Ni naš namen, da bi govorili o ciganih vobče, zato se vrnimo v našo dolino, v cigansko naselje, ki se skriva v gozdčiku pod vrhom hriba. Ker ves čas govorimo o dolini, si mimogrede vzemimo toliko časa pa si jo nekoliko podrobneje oglejmo, kajti dolin je nič koliko in nobena ni drugi

podobna — zato bi utegnila nastati v bralcu zmotna predstava, da je ta dolina neznansko velika, da se po njej vali reka, da jo obdajajo strme gore in kaj podobnega. Temu seveda ni tako. Svet v deželi je gričevnat in najvišji vrh ne sega više od šeststo metrov. Podobni bregovi obdajajo tudi naš dol, ki je dolg kakšnih deset kilometrov. Na severu prehaja v gričevje, na jugu pa se razliva v ravnino, ki sega do horizonta. Levo in desno se podolje polagoma vzpenja, na pobočjih stoje hiše, razprostirajo se gozdovi in njive pa tudi vinogradi in sadovnjaki, vmes pa se dviga kakšna bela ali modra cerkvena. In po sredini doline teče večji potok, ki žene tri mline, nikakor pa ni to deroča reka. Če gremo proti severu, vidimo, da se na levi strani dolina razširi v stranski rokav, po katerem teče še manjši potok, obdajata pa ga dva hrbta, ki se pozneje spet snideta in se prelijeta v nove vzpetine. Na desnem hrbtu je stal tisti bor, ki smo ga omenili na začetku pripovedi... pod njim, na pobočju stranskega rokava doline, pa raste gozdiček, in v tem gozdičku leži cigansko naseljece, ki ga imamo v mislih. Če pravimo naseljece, je ta beseda več kot primerna, zakaj to cigansko prebivališče šteje nič več in nič manj kot štiri koče. Prebivalstva je seveda neskončno več — če se ne motimo, bi ga utegnili biti nekaj čez sto. Seveda pa je to nemogoče natančno ugotoviti, kajti večina ljudi se skoraj vse leto potika po svetu. Poleg tega bi povzročilo štetje prebivalstva vsakomur, ki bi se ga lotil, obilo preglavic, kajti vseh sto in nekaj več ljudi tega naselja nosi le tri priimke: Baranja, Horvat in Šarkezi. In kar je še huje: moški se navadno imenujejo Pišta, Karči, Miška ali Evgen, in komaj je mogoče najti med to množico drugo ime. Če bi ne bilo večine ljudi v glavnem zdoma, bi bila pošta v neodrešljivi zagati — na srečo pa si cigani ne pišejo dosti. Kljub temu je nemalokrat nastal problem, komu predati pismo, zakaj če je bilo naslovljeno na Pišta Baranja, jih je bilo kar pet ali več, ki bi jim bilo treba pismo izročiti. Takrat so pismo odprli in ga glasno prebrali, iz vsebine in podpisa pa se je razbralo, čigavo je. Kdo je tu kdo in v kakšnih sorodstvenih razmerjih so ljudje, to je enačba s tremi neznanikami, a skušali se bomo prebiti skozi in si bomo gnečo podrobneje ogledali.

Stebri pokolenja so bili štirje: Pišta Baranja, Ignac Šarkezi, Miška Horvat in njegov brat Karči Horvat. Ti ljudje so bili tudi najstarejši in so v mladih letih z očeti zgradili štiri bajte današnjega naselja. A v nobenem primeru niso živeli v teh bajtah le štiri družine, kajti Pišta Baranja je imel brata Antona in bratranca Štefana, oba sta živela z njim, Ignac Šarkezi je imel dva brata, Milana in Evgena, Miška Horvat pa je imel sestro, ki je bila poročena z nekim drugim Miškom Horvatom, in ta mož Miška Horvat je imel pri sebi mlajšega brata, ki mu je bilo

ime Karči, tako kot mlajšemu bratu prvega Miška Horvata, in ta mlajši brat je imel pri sebi ženine sorodnike. Potem so bili strici in tete in strine in ujci in vse, kar pač sodi k sorodstvu. Bodimo še predrzni, pa pojdemo naprej. Pišta Baranja je imel tri sinove, od katerih sta bila dva poročena, imel je tudi štiri hčere, od teh dve poročeni. En sin in hčere so imeli že po dva ali tri otroke, od katerih so štirje že tudi imeli otroke, nenehno pa so bili na poti novi. Enako pokolenje je zaplodil njegov brat, da o bratrancu niti ne govorimo, povsod je kar gomazelo ljudi... kakor hitro je mladi rod prestopil dvanajsto leto, so začeli prihajati novi. Bilo je kot na mravljišču. Če bi hoteli sistematično razporediti te človeške mravlje, bi se hitro spotili, kajti imena mladih so bila natančno takšna kot imena starih (za imena imajo cigani klavrno domišljijo), poleg tega pa pri marsikaterem niti ne bi bilo jasno, čigav je in h komu bi ga vtaknili. Če bi hoteli priti do konca tej Sodomi, bi morali napraviti dvometrsko razpredelnico z mnogimi predali in predalčki, pa še potem bi se nam nazadnje zmešalo. Resnica je, da je od te zmede že zblaznel neki sodnik, a o tem bom govoril pozneje. Seveda je nemogoče, da bi se takšna množica nagnetla v štiri bajte, kajti razneslo bi jih, zato so hišice nenehno dograjevali in razširjali, in tako je na primer bajta Pišta Baranje imela tri roglje, od teh pa dva roglja vsak še enega manjšega. Pri drugih ni bilo nič drugače. Mladež in starež je odhajala po svetu na delo, a mnogi so se vračali — in poleg vseh, ki so odšli, jih je bila doma še neznanska množica, ki se je udiinjala kmetom, prosjačila ali se lotevala priložnostnih del. Hiše so bile iz blata in lesa. Nekoč, ko je bila stanovanjska stiska posebno huda, se je Ignac Šarkezi domislil, da bi napravil nadstropno hišo. Zamisel je navdušila vse in pomagali so. Les je bil na dosegljaj roke, blato pa tudi v bližini; da se ne bi nadstropje podrlo, so ga s tremi vrvmi privezali k trem velikim borom, kar naj bi bajto držalo v ravnotežju. Do vrhnjega nastropja je vodila lestev in stvar je bila resnično imenitna. Potem pa je lepega dne zapihal silen veter, tudi veliki bori so se zamajali, potresali z vrvmi hišo, in ta je najprej razpokala, potem pa se je sesedla.

Odsihmal se nadstropnih gradenj več niso lotevali. Toda gneča je bila vse hujša. Poleti je šlo, takrat so kuhali na prostem, celo spali so pod milim nebom, razleteli so se po gozdu, pa tudi lakote ni bilo: na kmetih je bilo kaj za prijeti, pa cesto so širili, zidali so tu in tam, kopali so jarke, obirali jabolka — večina pa jih je tako odšla v Slavonijo in v Banat na sezonsko delo. In doma je bil blažen mir. Nekateri so pletli košare, izdelovali so metle in vsakovrstne druge predmete in te so potem ženske raznašale po vaseh. Gojili so pse in jih prodajali, potem so v bližini drvarili in spet je bilo jelo in delo. Ob večerih so z goslimi cizili

po oštarijah in ob nedeljah na veselicah, tu in tam so se udarili do krvi, a vse to je bilo običajno, vse to je krepilo dobro razpoloženje. Poleti je bilo razpoloženje ciganov zmeraj na vrhu — tako intenzivno so znali živeti, da jih niti enkrat ni splašila slutnja jeseni.

A kar nenadoma je sonce ugasnilo, mrak je zagrnil dolino, dež je začel prati, hlad je pritekel v deželo: zdaj se je vse gnetlo med stene, treba je bilo najti čevlje, pokrivala, toplejša oblačila, dela ni bilo nikjer več, vrata so se zapirala pred cigankami, z vseh vetrov so se vračali sezonci, zdelani, na smrt utrujeni, in otožje je kar čez noč leglo v kajute, kjer so otroci plezali drug po drugem, kjer je bilo zakajeno, umazano, zasmrajeno; ženske so rodile vpričo moških in otrok, dež pa je kar neusmiljeno lil in curljal že skozi strehe. V teh trenutkih se je ciganov polotil nenavaden mir, govorili so tiho, vendar dolgo in intenzivno, premaknili se niso skoraj nikamor, otroci so cizili na gosli, šolarji so premetavali umazane knjige in zvezke. Potem je nastopila zima, šolarji so dobili pravico do čevljev, da so lahko prišli do šole in nazaj, vsi drugi pa so morali čepeti v kajutah, natlačeni kot v zabojih. Sedeli so, kadili slab tobak, krpali, pletli, ves čas pa so mozgali, kako bi dobili drva, kako bi dobili poceni cunje in čevlje, pa kakšen krompir in podobne reči. V neki otožni zimi se je Pišta Baranja vrnil iz vasi in poklical tri ali štiri moške na tajni posvet. Tega dne se je začela za cigane storija, ki je dolgo niso pozabili in je vsa dolina govorila o njej.

Tačas je kmet pod bregom, pisal se je Mataj, prodajal hišo s kmetijo. Dolgo se nihče ni oglasil in že je podvomil, da bi se sploh našel kdo, ki bi hotel na ta odročni kraj. A glej si ga, lepega dne mu potrkajo na vrata štirje moški, cigani, odštejejo mu na mizo poldrugí milijon in pravijo: »Toliko prosiš, toliko damo. Ti zdaj greš in hiša bo last Pišta Baranja.« Mataj je čudno gledal cigane in velikanski kup denarja, a tedaj so mu pojasnili, da so denar zbrali, sezonci, zaslužili so ga poleti, in niso ga ukradli, naj pač ne misli. Nazadnje so vendar spentljali zadevo, Mataj se je odselil in tri ciganske družine so pri priči zavzele hišo. Tedaj pa je pograbil Pišta Baranja hudič, tako so pozneje pravili, in je pomislil: »E, dali smo milijon in pol, zdaj pa prodamo za dva in pol.« In glej si ga, ni še bil leto dni v hiši, že je razglasil, da jo prodaja. In bogsigavedi, kako se je zgodilo, a že čez dva dni je priletel kupec, rahlo čudaški, nekak železokrivec, ki je delal v tujini, pa bi se zdaj rad nastanil doma; govorili so, da ima denarja kot listja. In vrag je vtaknil svoje prste vmes, pa je šlo vse kot po loju. In cigani so slavili zmago. Mataj jim je prepustil vso hišo s kmetijo vred, s pohištvom, s kmetijskim orodjem, s sodi, z žitom, z jabolki, z vinom... za poldrugí milijon! In ljudje so se pozneje čudili, kako se je lahko zgodilo nekaj tako nezasli-

šanega, kajti železokrivec je dal za golo hišo in zemljo poltretji milijon, napravili pa so še posebno pogodbo, da mu za tristo tisoč prodajo sode, slamoreznico, vejalnik, brano, plug in še nekaj stvari. Ob novem letu pa naj bi se cigani pobrali iz hiše. A kar na lepem je železokrivca spet potegnilo v tujino, zaprosil je cigane, naj še ostanejo v hiši, naj mu posejejo, obrežejo vinograd, naj postorijo to in ono.

Potem se je lepega dne vrnil, prve dni aprila nekako, in sorodniki so že izvohali, kakšno kupčijo so naredili cigani. Razsrdil se je, s sodišča je prišel opomin, naj se cigani v dveh tednih izselijo ali pa jih bodo sodno preganjali. In cigani so pobrali vse, kar se je pobrati dalo, ter se vrnili v naselje. Tedaj pa je železokrivec, dokončno razsrjen, vložil tožbo: zahteval je najemnino za tri mesece, kolikor so bili cigani po novem letu še v hiši, obenem pa jim je očital, da so mu pobrali strojno slamorezunico, ki jo omenja pogodba, ter mu nastavili leseno. Tožba je bila vložena zoper Pišta Baranja, ki je bil glavni lastnik hiše.

A tedaj je naključje hotelo (naključja so pač čudna), da je prišlo še do ene tožbe. Cigani so hoteli izvijačno priti še do neke hiše. Prav na istem bregu je živel kmet Martinko, ki je za prvo ženo vzel ciganko, starejšo sestro Miška Horvata, o katerem smo že rekli, da je imel še mlajšo setro, ki je bila poročena z nekim drugim Miškom Horvatom. Tej ženi je Martinko zapisal pol posestva — od napornega dela pa se je kmalu posušila in v oporoki zapustila svoj del posestva in polovico hiše bratu Mišku Horvatu, bratu Karčiju Horvatu pa sestri in njenemu možu Mišku Horvatu. A do svoje smrti bi imel pravico do posestva in hiše Martinko, šele potem bi se pravica prenesla na cigane. Martinko si je vzel novo ženo, neko kmetico, nerodno in koščeno, Tona ji je bilo ime. Cigani so ves čas pomagali pri delu in čakali, da Martinko umre. In resnično ga je smrt naglo vzela. Sedaj pa se je Tona uprla, da bi polovico hiše in posestva odstopila ciganom. Cigani so vložili tožbo in poleg nedvomnih pravic zahtevali še, da jim poplača vse delo, ki so ga opravljali na posestvu za Martinkovega življenja, in sicer so zahtevali okrogel milijon.

A kjer se je zlodej že pritaknil, tam se vse zgrne na kup. Karči Horvat... sedaj bo treba nekoliko napora, da se pretelovadimo skozi zmedo... namreč ne tisti Karči Horvat, ki je bil brat Miška Horvata in Martinkove žene, ampak tisti Karči Horvat, ki je bil brat tega Miška Horvata, za katerega smo rekli, da je mož mlajše sestre prvega Miška Horvata, ki je bila obenem sestra prve Martinkove žene... ta Karči Horvat se je bil poročil z mlado ciganko iz neke ravninske vasi. A glej si ga: dobila sta sina, potem pa je ženska lepega dne z otrokom vred izginila k svojemu bratu na ravnini in izjavila, da se ne vrne več. Od

Karčija Horvata pa je zahtevala alimente in pol milijona, ker je delala pri njem, dokler sta živela skupaj. No, na sodišču so se začele te tri tožbe, vse obenem. In da bi jih naenkrat rešili, so napovedali razpravo za šest prizadetih strank na en dan, kajti menili so, da bo najlažje opraviti eno za drugim. Sodnik, za katerega ni znano, kako se je pisal, je bil tedaj prav v sredini kariere, tik pred vrhom, in med ljudmi je slovel kot dober zdravnik, kar se redko zgodi. Cigani se niso tožili še nikdar, zdaj pa jih je zajelo kot plamen, bili so prepričani, da so vrata pravice na stečaj odprta in bodo izbojevali vesoljno zmago, ki jim bo vrgla... sicer pa niti vedeli niso, kaj jim bo zmaga prinesla, in najbrž niso razen zmage ničesar želeli, kajti dovolj jih je razvnela že misel, da bodo zmagovalci. Sodišče jim je sporočilo, naj privedejo tudi priče — in zgodilo se je, kar se je moralo!

Na dan obravnave se je pomikala z avtobusne postaje proti sodišču neskončna kolona ciganov — ljudje so se začudeni ustavljali in strmeli: pa ne da se selijo! Natrpali so sodniške hodnike, da niti oreh več ne bi padel mednje: ko sta prišla železokrivec in Tona s pričami, sta morala ostati malone na stopnicah, in s strahom sta pogledovala po črni množici, ki je bila molčeča in negibna. Potem je prišla še ena kolona ciganov, to je bila žena Karčija Horvata z bratom, ki ju je spremljala menda vsa njuna vas. Ti so morali ostati na stopnicah in deloma pred vrati. Potem se je hotel prebiti do vrat sodne dvorane sodniški uradnik, ki se je doslej zadrževal na stranišču; ob pogledu na množico ga je popadlo začudenje, ki se je naglo prelilo v grozo. Ko je pritiskal skozi množico, je izgubil gumb na suknjiču, lasje so se mu razkuštrali, kravato si je nekje zataknil in hotelo mu jo je odtrgati; končno je strmoglavil skozi vrata človeček srednjih let, bil je sodnik.

Izbuljil je oči.

»Kdo ste? Kaj čakate?« je hripnil na smrt prestrašen.

Dvajset glasov naenkrat mu je začelo pojasnjevati, da so se prišli tožit, da so priče tega in tega in tega. Sodnik se je jadrno umaknil. Potem sta prišla še dva človeka, pošpegala izza vrat in spet izginila. Kaj se je godilo v sodni dvorani pred začetkom obravnave, nihče ne ve, znano pa je, da je bilo na seznamu prič pet Baranjev z imenom Pišta, štirje Baranji z imenom Karči, osem žensk, ki so se pisale Ema Baranja, nadalje štirje Miški Horvati, osem Ignacov Horvatov, šest Ignacov Šarkezijev, pa tri ženske, ki so se imenovale Ana Šarkezi... in tako dalje in tako dalje — očitvidci pravijo, da se je sodnik, ko je prebral seznam prič, naslonil nazaj in prebledel, prinesli so mu morali kozarec vode, da se je zbral. Začetek obravnave se je zavlekel, ni pa mogoče natančno ugotoviti, zakaj. Tudi ni natančno znan ves potek razprav; znano je le

to, da so na sodišču kasneje skušali razvozlati rebuse prič in njihovih izjav, in so med drugim ugotovili tudi tole: Miška Horvat, ki je tožil Tono, je pričal za Pišta Baranja proti železokrivecu, njegov brat Karči Horvat, ki ga je železokrivec podkupil, pa proti Pištu Baranju... Karči Horvat drugi, ki ga je tožila žena, je pričal za Miška Horvata prvega proti Toni, Miška Horvat prvi pa v zadevi z ženo za ženo in torej proti Karčiju Horvatu... Miška Horvat drugi je pričal v zadevi Miška Horvata prvega zanj, v zadevi Karčija Horvata, svojega brata, pa tudi zanj, njegova žena, sestra prvega Miška Horvat, pa proti Karčiju Horvatu, bratu svojega moža. In potem se je nekako izcimilo iz vsega tega, da je Ana Baranja, žena Pišta Baranja, pričala zoper svojega moža, sin Miška Horvata pa po naključju proti svojemu očetu. Vse skupaj se je zapletlo, zapiskov ni bilo mogoče smiselno urediti, najbolj pa se vsi spominjajo poslednjih trenutkov obravnave.

Takrat je stala pred poroto Tona in zgodilo se je čudo, ki je pač *dokaj nenavadno*. Sodnik je vprašal tožečo stranko Miška Horvata, kdo so njegove priče, ki lahko potrdijo, da je delal z družino pri Toni in ni dobil plačila. In priče so se po vrsti predstavile: Ana Horvat, Miška Horvat, Ana Horvat, Miška Horvat, Karči Horvat, Ana Horvat, Karči Horvat. Sodnik je izbuljil oči, zahteval vodo, po čelu mu je stekel pot, in začel je besneti, da je to pač nemogoče, da se vendar tožeča stranka piše Miška Horvat in tam vendar sami Horvati pričajo zanj, od tega dva Miška, tri Ane in dva Karčija, tega da ne razume... in... Zdaj je Miška Horvat začel pojasnjevati, da je Ana Horvat njegova žena, druga Ana Horvat njegova sestra, Miška Horvat njen mož in torej njegov svak, tretji Miška Horvat je njun sin in njegov nečak, tretja Ana Horvat pa je sestra Karčija Horvata, ki je brat Miška Horvata, moža njegove sestre, drugi Karči Horvat pa je njegov, lastni sin...

Sodnik je gledal kot vol, a zbral se je in vprašal Tono, kdo so njene priče, ki lahko potrdijo, da tožeča stranka ni delala na posestvu oziroma je za delo že prejela plačilo. Zdaj moramo omeniti, da je Tona za priče imenovala nekaj ciganov, ki jih je podkupila. In priče so se po vrsti predstavile: Ana Horvat, Miška Horvat, Ana Horvat, Miška Horvat, Karči Horvat, Ana Horvat Karči Horvat.

Onemoglo je bruhnilo iz sodnika:

»Kaj so to isti ljudje, kaj so to iste priče, kaj me imate za norca?«

Spet je vstal tožeča stranka Miška Horvat in hitro pojasnjeval, da je vse lepo v redu, da je prva Ana Horvat žena njegovega bratranca, ta Miška Horvat pa njun sin, in naslednja Ana Horvat je njuna hči, drugi Miška Horvat pa je spet mož te hčere, ki se pač tudi piše Horvat, in Karči Horvat je brat tega moža te hčere, naslednji Karči Horvat pa

je bratranec tega Miška Horvata, ki je mož hčere njegova bratranca, tretja Ana Horvatova pa je njegova žena...

Vedeli so povedati, da je sodnika prevzela srčna slabost in je omahnil za mizo. Razpravo so preložili in sodnika so kmalu zatem upokojili; baje se mu je omračil um in je v raztrganih capah blodil po ulicah; nihče ne ve, kaj je tako vplivalo nanj, ali razprava ali prezgodnja upokojitev. Toda za cigane se je vsa stvar začela šele zdaj. Vsi trije so tožbo izgubili, Pišta Baranja, Miška Horvat in Karči Horvat. In vsi trije so se potem še neštetokrat pritožili, celo nekam na višja sodišča, in tu je bilo toliko kolegov in prič in odvetnikov, da je po enem letu izginil poltretji milijon, ki so ga cigani iztržili za hišo, in šele potem sta menda Pišta Baranja in Karči Horvat tožbi dobila, Miška Horvat pa jo je enkrat za vselej izgubil. A s tem je ciganom tudi uplahnilo veselje do tožbarjenja, kajti vse, kar so iztržili, je bila polovica posestva, ki jo je dobil Miška Horvat od Tone, pa še to bi bil dobil brez tožbe.

Denar pa je izginil in tudi hiša pod bregom je izginila; Klemar, tako se je imenoval železokrivec, se je vselil vanjo z mlajšim bratom. Dolina je še dolgo govorila o tožbarjenju in ga na vse načine tolmačila po svoje. A sčasoma se je tudi to pozabilo, kajti prišli so novi dogodki, ki so stare zasenčili.

Odlomek iz romana